Л.А. Гнатенко
(Київ)

ПЕРЕКЛАДАЧІ, ПИСЦІ ТА РЕДАКТОРИ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ 1556–1561 РОКІВ

Хто з волинських книжників середини XVI ст. і яку участь брав у створенні й написанні українського раритетного кодексу – Пересопницького Євангелія[1], національної святині нашої держави Україна? Це питання й до сьогодні ще остаточно не з'ясоване.

Значну увагу вчені приділяли розв'язанню й такого питання: хто керував роботою та робив переклад Євангелія тогочасною українською мовою? Питання про те, хто безпосередньо брав участь у написанні текстів Пересопницького Євангелія, тривалий час в науковій літературі не порушувалося, бо здавна вважалося, що пам'ятку написав писець Михайло Василієвич, син сяноцького протопопа. Із кодикологічних записів рукопису відомо, що в роботі над його створенням брав участь також архимандрит Пересопницького монастиря Григорій. Однак О.М. Бодянський та М.Д. Думитрашко перекладачем Євангелія вважали Михайла Василієвича [Бодянский 1838; Думитрашко 1874: 15]. П.Г. Житецький, аналізуючи текст запису в кінці пам'ятки, стверджував, що Григорію належала роль керівника, а перекладав та переписував Михайло [Житецкий 1876: 1–2]. Цієї думки дотримувалися також Я. Янів та І. Огієнко [Janów 1927; Огієнко 1930], останній, крім того, відзначав низку лемкізмів в мові Євангелія і припускав, що архимандрит Григорій, як і Михайло, міг походити з Лемківщини. О.С. Грузинський уважав, що переклад здійснив архимандрит Григорій, а Михайло Василієвич був лише переписувачем [Грузинский 1910: 2]. Цю позицію поділяла й сучасний дослідник пам'ятки І.П. Чепіга [Чепіга 1992: 7; Чепіга 2001: 24–25]. О.С. Грузинський уважав, що архимандрит Григорій створив протографічний список перекладу (вчений називав його оригіналом), котрий був написаний тодішнім південно-руським скорописом, оскільки в тексті, при вишуканості оформлення письма, є механічні помилки, пропуски тощо [Грузинский 1910: 3]. А М. Боянівська схиляється до того, що Михайло Василієвич був копіїстом пам'ятки [Боянівська 1994: 21–22].

На нашу думку, організатором і керівником роботи та одним із авторів перекладу Євангелія українською мовою був архимандрит Пересопницького монастиря Григорій. У справі перекладу брав участь і писець Михайло Василієвич, він же переписав і більшу частину євангельських текстів, над якими працював, однак, ще один писець-копіїст, про що свідчить наявність у рукописі двох почерків [Гнатенко 2001]. Думку про те, що над євангельським текстом працював ще один писець, В.В. Німчук аргументував наявністю при словах неслов'янського походження, а також при кількох церковнослов'янських і навіть українських лексемах перекладів-пояснень кількома українськими словами, до того ж різнодіалектними, чого не могло б статися, якби переписувачем була одна особа [Німчук 1980: 46].

[1] Пам'ятка зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (м. Київ) під шифром: ф. І, № 15512.

Дослідники пам'ятки в основному спиралися на кодикологічні дані записів на арк. 3, 123 зв., 198 зв., 335, 442 зв., 481 зв. – 482 зв. Лише О.С. Грузинський, вивчаючи уставне письмо Євангелія, першим спостеріг, що, починаючи з арк. 155 зв., система письма повністю змінилася. Проте вчений не наважився твердити, що в другій частині рукопису брав участь ще один писець [Грузинский 1912: 7]. Відтоді в науковій літературі пам'ятка умовно ділиться на дві частини – Дворецьку й Пересопницьку, за місцями її створення [Дубровина, Гнатенко 2001].

Пересопницьке Євангеліє було створене в 1556–1561 роках в Україні, на території Волині. Фундували справу волинські дворяни: княгиня Анастасія Юріївна Заславська-Гольшанська та князі Черторизькі – зять Анастасії Юріївни – Іван Федорович та її дочка Євдокія.

Пам'ятка писана староукраїнською літературно-писемною мовою уставом та півуставом з елементами скоропису. Це найраніший із відомих перекладів євангельського тексту українською мовою середини XVI ст., який дійшов до нашого часу. Євангеліє було перекладено з церковнослов'янської мови болгарської редакції, про що сказано в кінцевому колофонному записі на арк. 481 зв. та 482: «книгы четыре(х) єѵ(г)листовь, выложеныи изь языка блъгарского на мову рускую» та «прекладана из языка блъгарского на мову рускую» (відомо, що в ті часи так називали українську мову). Коментуючи ці дані, І. Огієнко наголошував, що переклад здійснено з мови старослов'янської мовою українською. В Україні в XVI ст. розрізняли сучасну на той час церковнослов'янську мову, яку тоді прийнято було називати словенською (славенською, слов'янською, словінською тощо), від мови старих слов'янських перекладів Святого Письма – старослов'янської, що її тоді іменували болгарською [Огієнко 1930: 183].

Про походження протографа свідчить також чітке й послідовне використання в пам'ятці елементів правопису орфографічної реформи болгарської писемності, яку здійснив Євтимій Тирновський в останній чверті XIV ст. Правопис Пересопницького Євангелія, таким чином, є поєднанням давньоукраїнських, південнослов'янських і новітніх староукраїнських орфографічних норм.

Сам переклад не однаково досконалий, він доопрацьовувався в процесі роботи над текстом. Так, М.Д. Думитрашко дійшов висновку, що спроби перекладу тексту *Передмови* Феофілакта Болгарського до Євангелія від Матвія рідкісні й доволі невдалі, тому мова *Передмови* залишилася переважно церковнослов'янською [Думитрашко 1874: 8]. За спостереженнями П.Г. Житецького, ближче до слов'янського протографа перекладено Євангелія від Матвія й Марка, а ближче до народної мови – Євангеліє від Івана і особливо Євангеліє від Луки [Житецкий 1876: 4].

Аналіз тексту показав, що в роботі над перекладом українською мовою перевага надавалася церковнослов'янським джерелам. Крім того, безперечно, були використані грецькі тексти Євангелій і західнослов'янські, найімовірніше, польські [Janów 1927], про що свідчить наявність сумаріїв та їхній правопис, у якому вживані орфограми як конфесійного, так і ділового письменства, на відміну від основного тексту пам'ятки, який був писаний конфесійним узусом.

Уставом, так званим новим українським, писаний основний текст пам'ятки та покажчики читань на полях аркушів. Півуставом з елементами скоропису – тексти в рамках-заставках, сумарії (короткий виклад змісту глави), глоси (українські лексичні відповідники до слів оригіналу) та *Післямова*. Півуставом зроблено й редакторську правку тексту й записи.

Наше дослідження письма Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічних особливостей цієї пам'ятки [Гнатенко 2001], а також кодикологічний і палеографічний аналіз записів [Дубровіна, Гнатенко 2001], підтвердило те, що над текстами пам'ятки писець Михайло Василієвич працював не один.

Михайло Василієвич почав писати Євангеліє 15 серпня 1556 р. у Дворецькому монастирі князів Заславських при церкві Святої Трійці (Дворецький монастир був у селі Двірці, яке існує й сьогодні на території Ізяславського р-ну Хмельницької обл., на південний захід від Ізяслава). Ці дані наведені писцем у запису на арк. 3, хоча ім'я писця в ньому не вказано, але він писаний тим же почерком, що й підписаний писцем запис на арк. 481 зв.–482 зв. Наведемо запис на арк. 3 повністю, оскільки його зміст містить цікаві дані про історію написання тексту пам'ятки в Дворецькому монастирі: «Доконана єсть пръшаа часть Науки читаня, презь рокь Ст҃о Єѵ(г)ліа, в Дво(р)ци манастыри Жеславско(м), при цр҃кви Ст҃ыя и живоначалныя Тр(о)ца. А почало(с) єсть писати сіє Єѵ(г)ліє року 1556-го м(с)ца авгу(ст.) 15, на день Успеніа П(р)тыя нашеа Б(ц)а и Пр(с)но Дв҃ы Мр҃а». Із цього запису дізнаємося, що спочатку було написано Євангеліє від Матвія, робота над яким завершилася через рік, тобто влітку 1557 року, і тоді було написано першу частину *Науки читання*. Імовірно, цього ж року був написаний і текст Євангелія від Марка до арк. 155 зв.

Далі роботу над євангельськими текстами було припинено й продовжено вже в Пересопницькому монастирі при церкві Різдва Богородиці, після призначення Григорія архимандритом монастиря, куди й було перевезено рукопис (монастир знаходився в м. Пересопниця, тепер село Рівненської області на березі річки Стубли, басейн Прип'яті).

Свідчення про те, що саме Григорій керував роботою, та до того ж із самого початку, присутнє в кінцевому колофонному записі, зробленому Михайлом Василієвичем: арк. 481 зв.: «Тыи книгы чтыры єѵ(г)листове су(т) устроєны кро(т)кымь смиреннымь и бг҃олюбивымь єрмонахо(м) Григорыє(м) архимандритомь Пересопницкимь». У ньому також сказано, що Григорій брав участь і в написанні книги: арк. 481 зв.: «имель любовь, и прилежаніє къ бж(с)твному писанію», арк. 482: «пилностю и прилежаніємь, вишше реченного монаха Григорія, архимандрита Пересопницкого», «смиренний архимандрить Григоріє, имєль пилность и любовь к писанію сеи книгы».

Рукопис не містить точних даних, коли в Пересопницькому монастирі відновилася робота над текстом пам'ятки. Тому невідомо коли було закінчено працю над Євангелієм від Марка й розпочато над Євангелієм від Луки, яке було дописане 1561 року, згідно з записом на арк. 335. Цього ж року було написане Євангеліє від Івана, запис на арк. 442 зв., *Післямова* до пам'ятки та *Місяцеслов*. Завершена праця 29 серпня 1561 року (запис на арк. 481 зв.).

У Пересопницькому монастирі над уставним текстом пам'ятки працювало вже два писці: Михайло Василієвич із Сянока та невідомий писець, який з арк. 155 зв. продовжив написання кодексу вже в цьому монастирі. Саме цей писець відновив роботу над рукописом і написав тексти на арк. 155 зв.–202 зв., 204–259 зв., 341–399 зв. Михайло Василієвич продовжив роботу над текстом у Пересопницькому монастирі лише з арк. 260, де він написав тексти на арк. 260–339 зв., 399 зв.–442 зв., 444–481 зв.

Чіткі зміни системи письма та почерку відбулися, починаючи з арк. 155 зв., змінилася й висота літер – з 6 мм на 7 мм. Зміна почерку особливо помітна при порівняльному вивченні форм таких букв, як **Є**, **Ж**, **З**, **О**, **Р**, **С** тощо [Грузинский 1910: 45–46]. Характер почерку в другій частині рукопису вирізняється більшою стислістю й висотою. Букви писані вільно й розмашисто вгору та вниз; почерк кутастий, готично-загострений [Грузинский 1912: 7]. Почерки другої частини відрізняються від першої, хоч загалом уся пам'ятка виконана в манері волинської школи письма.

У накресленні букв почерків двох писців другої частини Пересопницького рукопису можна спостерегти певні відмінності. Почерк Михайла Василієвича вишуканіший, ніж почерк другого писця, деякі букви витіювато виписані, для нього характерні такі написання: 1) **Є** широка – двох накреслень: **Є** широка загострена донизу, нижня частина опущена під рядок, завершується волосинкою з перетинкою; **Є** широка кругла, писана в рядку. Перша графема вживається тільки на арк. 260–265 зв. у позиції на початку слова; 2) **О** – двох накреслень: **О** широка та **о** вузька. **О** широка переважно пишеться коли над нею стоїть діакритичний знак, в інших позиціях – **о** вузька. 3) омега – з високою середньою частиною; 4) юс малий – накресленням схожий до юса великого. Таке написання зрідка трапляється і в першій частині пам'ятки, наприклад, арк. 102; 5) **З** – двох накреслень: **З** кругла, стоїть в рядку; **З** загострена, з маленькою гострою голівкою, нижня частина опущена під рядок. Два варіанти використовуються паралельно, тільки на арк. 339 зв. – 442 зв. вживається перше накреслення; 6) **М** – двох накреслень: **М** із середньою частиною опущеною під рядок; **М** художньо виписана в рядку, паралельно з першим накресленням на арк. 260–262 зв., 399 зв.– 442 зв.; 7) **Р** – двох накреслень: **Р** із круглою голівкою, писана вся в рядку; **Р** із витягнутою голівкою, нижня частина опущена під рядок. Тільки перший варіант написання **Р** використаний на арк. 260–265 зв., з арк. 266 починає використовуватися другий варіант, а перший поступово майже зникає до арк. 339 зв., на наступних аркушах, писаних Михайлом, використовується перше накреслення, друге наявне лише зрідка; 8) **Х** – двох накреслень: **Х** маленька, в рядочку; **Х** середнього розміру, нижня частина опущена під рядок. Тільки перший варіант використовується на арк. 260–268 зв., 399 зв.–442 зв., з арк. 269 починає вживатися другий варіант накреслення, який домінує аж до арк. 339 зв.; 9) **Ч** – з маленькою голівкою; 10) **Щ** – з прямою нижньою частиною.

У накресленнях букв **Є** широкої, **Р**, **У**, **Ф**, **Ц**, **Щ** нижні частини закінчуються дуже тонкими, майже волосяними розчерками пера, повернутими праворуч, у другого писця вони переважно відсутні.

Почерк другого писця менш витончений і більш розгонистий у манері накреслення букв, йому притаманні такі написання: 1) **Є** широка – двох накреслень: **Є** широка загострена донизу, нижня частина опущена під рядок; **Є** широка кругла, трохи опущена під рядок. Тільки перша графема вжита на арк. 155 зв.–175, іноді трапляється на цих аркушах і друга графема, але в написаннях, де вже стоїть перша графема. Вживання двох графем спостерігається на арк. 175–219 зв., 341–399 зв. Тільки друга графема пишеться на арк. 220–259 зв.; 2) **О** – двох накреслень: **О** широка та **о** вузька. **О** широка пишеться, коли над нею стоїть діакритичний знак, в інших позиціях – **о** вузька. На арк. 155 зв.–175, 204–216 зв. вживається тільки о вузька; 3) омега – з низькою середньою частиною; 4) юс малий – звичайного накреслення; 5) **З** – двох накреслень: **З** кругла, часто нижня частина опущена під рядок; **З** загострена, з маленькою круглою голівкою, нижня частина опущена під рядок; 6) **М** – із середньою частиною опущеною під рядок; 7) **Р** – із витягнутою голівкою, нижня частина опущена під рядок; 8) **Х** – середнього розміру, нижня частина опущена під рядок; 9) **Ч** – з голівкою середніх розмірів; 10) **Щ** – із загостреною нижньою частиною.

Графіко-орфографічні особливості основного тексту пам'ятки, писаного уставом, відбивають узус староукраїнської конфесійної писемності середини XVI ст. [Москаленко, Терлецька 1971: 57–64; Чепіга 1995; 3] і є спільними для обох писців.

Проте в правописі писців наявні й відмінності у використанні графіко-орфографічних узусних та окремих правописних рис. Наведемо, для прикладу, декілька орфограм.

При передачі звука **А** після шиплячих Михайло Василієвич лише в першій частині пам'ятки широко вживає букву юс малий (який далі в прикладах передається через **Я**): *притчя* 14 зв., *отрочя – отрочатє* 25 зв., *вашя* 83, в чому знайшла відбиття південнослов'янська орфограма, яку українські пам'ятки знають із XV ст. Із цим упливом пов'яане й написання юса малого після **Ц**: *седмиця* 3, *немоцями* 29 зв., *двадцятма* 286 зв. Її вживання можна було б пояснити впливом живомовної м'якості [ц], проте в текстах другої частини пам'ятки, писаних Михайлом Василієвичем і другим писцем, вона не поширена. Не притаманні другому писцю й написання з юсом малим після шиплячих.

У передачі йотованого звука **Е** на початку слів та після голосних спостерігається цікава особливість, пов'язана безпосередньо з графікою писців та їхнім свідомим уживанням графемних варіантів букви в орфографічних позиціях. Так, Михайло Василієвич у першій частині пам'ятки використовує в обох позиціях **Є** широку круглої форми і пише її в рядку. У другій частині він уживає **Є** широку двох накреслень: **Є** широку круглої форми, яка стоїть в рядку, та **Є** широку загострену донизу, нижня частина графеми опущена під рядок, завершується волосинкою з перетинкою. У вживанні цих двох графем спостерігається така особливість: **Є** загострена пишеться на початку слів, а після голосних **Є** кругла на арк. 260–265 зв.; **Є** кругла пишеться як на початку слів, так і після голосних на арк. 266–339 зв., 399 зв.–442 зв., 444–481 зв. Другий писець також використовує дві гра-

феми: тільки **Є** загострена пишеться на початку слів та після голосних на арк. 155 зв. – 175; **Є** загострена пишеться на початку слів, а **Є** кругла після голосних на арк. 175 зв.–219 зв., 341–399 зв.; тільки **Є** кругла пишеться на початку слів та після голосних на арк. 220–259 зв.

При передачі звука [о] буквою **О** широкою Михайло Василієвич у першій частині пам'ятки використовує дві графеми: **О** велику круглу, посередині з перетинками, – на початку слів (тільки в цій частині: *Околичных* 150), після голосних і перед виносними буквами; **О** невелику витягнуту – після приголосних, у середині та в кінці слів, коли над нею стоїть оксія чи варія. У другій частині пам'ятки друга графема не вживається писцями, її місце зайняла перша графема, оскільки вона втратила своє становище на початку слів та після голосних, залишившись тільки в почерку Михайла Василієвича перед виносними буквами. Виняток становить графіка другого писця на арк. 155 зв.–175, 204–216 зв., на яких пишеться тільки **о** вузька.

Перед виносними буквами переважно в орфографії Михайла Василієвича в першій частині пам'ятки вживається омега, хоча трапляється і **О** широка. Другий писець рукопису переважно використовує в цій позиції омегу.

У графіці другого писця поряд із **О** «очною» трапляється і **О** подвійна. Ця графема складена з двох половинок букви **О** широкої (накресленням схожа до омеги), всередині ставиться одна чи дві крапки залежно від того, скільки предметів вона позначає. Вона вжита переважно тільки на арк. 155 зв.–175, при написанні слова *око* і в похідних.

У передачі звука [у] та його йотації цікавим є вживання юса великого. Проведений комп'ютерний аналіз графемного складу пам'ятки показав, що юс великий широко використовується писцем Михайлом Василієвичем у першій частині пам'ятки тільки на арк. 2–64 зв., а далі, до арк. 155 зв., ця графема трапляється спорадично. У другій частині пам'ятки буква юс малий трапилася в графіці обох писців лише в 21 випадку.

Пересопницьке Євангеліє писане саме в ті часи, коли на українських землях (із середини XVI ст.) у провідних скрипторіях намагалися уніфікувати графемний різнобій. Найперше це позначалося в системі передачі голосних звуків. У передачі приголосних не було такого графемного розгалуження, і тому в правописі писців немає суттєвих відмінностей.

У системі скорочень слів писці дотримуються узусних уживань. Проте в першій частині пам'ятки, писаній Михайлом Василієвичем, на відміну від другої частини скорочення слів за допомогою винесення букв над рядок поширеніші, наприклад, виносні букви **З**, **М**, **Р** скорописного накреслення в середині слів: *пра*^{з}*нико*^{м} 3 зв., *кот*^{р}*оє* 140 зв.

У діакритичній системі пам'ятки спостережені тільки деякі відмінності у вживанні писцями окремих знаків, наприклад, у використанні спіритуса та варії. Спіритус, накресленням ідентичним до камори, вживає в другій частині пам'ятки другий писець на арк. 155 зв.–156 зв. (із яких він починав працювати над текстом Євангелія), але вже з арк. 157 він чітко починає писати спіритус такого ж накреслення, як і Михайло Василієвич. Варія ставиться на кінцевому голосному більш послідовно першим писцем, ніж другим.

При дослідженні півуставних текстів, було здійснено їх порівняльний палеографічний і графіко-орфографічний аналіз із уставними текстами, який показав, що над цими текстами працювало двоє писців, а також те, що від початку та до кінця пам'ятки в них зберігається однотипність манери письма, притаманної для кожної особи, що їх писала.

Палеографічний аналіз записів, сучасних написанню пам'ятки, також показав, що вони писані тими ж двома почерками, що й півуставні тексти. Ці записи писані від імені писаря Михайла, проте ним зроблено тільки три з них, це підтвердив їх кодикологічний і текстологічний аналіз. Оскільки в роботі брав участь архимандрит Григорій, то цілком імовірно, що другий почерк належить саме йому.

Дослідження півуставних текстів пам'ятки та записів дали можливість провести кодифікацію за почерками. Так, писцем Михайлом Василієвичем написані тексти в рамках-заставках на арк. 20 зв., 128 зв., 203 зв., 340 зв., Післямова на арк. 443–443 зв., а також записи на арк. 3, 481, 481 зв.–482 зв. Почерк цих текстів твердий, накреслення літер каліграфічне, наближене до графіки основного тексту пам'ятки. Письмо цих текстів відбиває характерні ознаки, притаманні для графіки Михайла Василієвича першої та другої частин пам'ятки. Проілюструємо це прикладом із запису, оскільки саме завдяки аналізу записів вдалося визначити тексти, писані Михайлом. У запису на арк. 3 є одна графіко-орфографічна особливість, яка характерна тільки для першої частини пам'ятки – при скороченні священних слів у ролі титли виступає буква **Д**. Графіка колофонного кінцевого запису на арк. 481 зв.–482 зв. відбиває особливості тексту другої половини Євангелія від Івана – витіювате написання букв **М**, **П**; букви **Р**, **ОУ** пишуться, не опускаючись під рядок, тощо.

Архимандритом Григорієм писані сумарії, глоси, проведено редакторську правку тексту (ним також побіжно зроблено на бічних полях вказівки на читання євангельських текстів) та записи в кінці кожного Євангелія на арк. 123 зв., 198 зв., 335, 442 зв. Вони писані одним почерком, накреслення букв нечіткі й тремтячі. Хоча записи виконані від імені писця Михайла Василієвича, проте вони йому не належать. Про це насамперед свідчить почерк записів, який відмінний від каліграфічного почерку запису на арк. 3 та колофонного запису, зробленого Михайлом Василієвичем у кінці книги, а також – розбіжності в тексті записів, щодо статусу писця, які навряд чи міг допустити сам писець: «рукою многогрєшнаго раба ... именемь михайла василиєвича, протопопы саноцко(г)[о]» (арк. 123 зв.); «рукою многогрешнаго раба михайла» (арк. 198 зв.); «презь писара михайла василієвича, зь санока» (арк. 335); «рукою михайла василієвича протопопи саноцко(г)[о]» (арк. 442 зв.). У кінцевому колофонному запису Михайло Василієвич називає себе «многогрешный слуга, або рабь бж]й Михайло Василієвичь сн] протопопы саноцкого» (арк. 482) і каже, що він «того тыжь, и учєнь». М. Боянівська вважає, що ім'я сяноцького протопопа - Василь Волинець [Боянівська 1994: 21]. У запису на арк. 442 зв. перекручено назву монастиря: «монастыра Пръвосопникого», а в колофонному запису правильно передано церковний чин Григорія: «архимандритом Пересопницким», «архимандрита Пересопницкого» (арк. 481 зв., 482).

Графіко-орфографічний аналіз півуставних текстів пам'ятки та записів також виявив і відмінності в правописі Михайла Василієвича та архимандрита Григорія. Тексти в рамках-заставках, *Післямова* та записи, писані Михайлом Василієвичем, характеризуються узусними особливостями, притаманними для основного тексту Євангелія. Тексти сумаріїв, писаних архимандритом Григорієм, мають суттєві відмінності від узусних уживань основного тексту пам'ятки, які переважно відбилися в правописі голосних. Непослідовно використовуються орфограми для вживання дублетних букв на позначення певного звука. Складається враження, що писець твердо не володів орфографічними прийомами конфесійних пам'яток, а мав досвід у написанні саме ділових текстів. Так, наприклад, при передачі йотації звука [е] на початку слів та після голосних відсутня послідовність у використанні **Є** широкої та **є** вузької: *Євангелиста 174, повєдаЄт 26, караЄт 266; єго 23, повєдаєть 23 зв., камєніємь 387*. Часто в цих позиціях, а також після приголосних при передачі звука [е] трапляється е-мікрон, як у правопису ділових пам'яток, що його вживає архимандрит Григорій і при редагуванні тексту, наприклад, вставляючи її на місце пропущеної **є** вузької. При передачі звука [і] в позиції перед голосними та [й] за актовим узусом поширене вживання букви **И** поряд з **і**. При передачі звука [у] широко вживана ук, як і в діловій писемності (в основному тексті пам'ятки вона переважно пишеться в кінці рядків). Не зафіксовано жодного випадку вживання юса великого, що в діловій писемності теж не використовувався (якби сумарії писав Михайло Василієвич то, імовірно, в першій частині пам'ятки ця буква була б ужита, як в основному тексті).

У записах, що їх ми приписали архимандриту Григорію, на відміну від записів Михайла Василієвича, спостерігаються ті ж правописні особливості, що і в сумаріях. Наприклад, вживання за узусом ділових пам'яток буки **ѧ** після приголосних: *длѧ читанѧ* 442 зв.; **ѣ** – в будь-якій позиції в слові: *лѣта* 335, *василїѣвича* 335, *по бо(ж)ѣмь* 442 зв. та ін.

Редагування тексту, як засвідчив аналіз почерків, здійснив архимандрит Григорій. Писець Михайло під час роботи також робив окремі правки.

Отже, таким чином, можна твердити, що Пересопницьке Євангеліє створювали: 1) архимандрит Пересопницького монастиря Григорій, який керував роботою, працював над україномовним перекладом і брав участь у написанні півуставних текстів і записів, а також редагував увесь текст; 2) писець Михайло Василієвич, син сяноцького протопопа, брав участь у перекладі євангельських текстів та в написанні новим українським уставом більшої частини рукопису, вніс до рукопису кодикологічні записи із вихідними даними; 3) писець, що його ім'я залишилося невідомим, який продовжив роботу над написанням рукопису уставом разом із писцем Михайлом у Пересопницькому монастирі. Правопис уставних текстів двох писців і півуставних, писаних Михайлом, відбивають узусні особливості староукраїнських конфесійних пам'яток. В орфографії півуставних текстів, писаних архимандритом Григорієм, уживаються орфограми як конфесійного, так і ділового письменства.

ЛІТЕРАТУРА

Бодянский 1838 – Бодянский И.М. Донесение г. министру народного просвещения магистра Московского университета Иосифа Бодянського из Праги от 23 марта 1838 г. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1838. – № 5. – С. 392–400.

Боянівська 1994 – Боянівська М.Б. Переписувачі книжок як культурні діячі України XV – першої половини XVII ст. – Львів, 1994.

Гнатенко 1996 – Гнатенко Л.А. Графіко-орфографічні особливості староукраїнського узусу в правописі голосних конфесійних рукописних пам'яток останньої чверті XIV – першої чверті XVII ст. // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1996. – Вип. 3. – С. 39–57.

Гнатенко 2001 – Гнатенко Л.А. Хто писав Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр.? // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий зб-к наук. праць. – К., 2001. – Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – С. 447–457.

Гнатенко 2001 – Гнатенко Л.А. Письмо Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічні особливості пам'ятки // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик / Видання підготувала І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 55–73.

Грузинский 1910 – Грузинский А.С. Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в. // Искусство. – К., 1910. – № 1. – С. 1–48.

Грузинский 1912 – Грузинский А.С. Палеографические и критические заметки о Пересопницком евангелии. – СПб., 1912.

Дубровіна, Гнатенко 2001 – Дубровіна Л.А., Гнатенко Л.А. Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик / Видання підготувала І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 74–104.

Дубровіна, Гнатенко 2011 – Дубровіна Л.А., Гнатенко Л.А. Пересопницьке Євангеліє – початок створення кодексу в Дворецькому монастирі // Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури: Мат-ли Всеукр. міждисциплінарної наук. конференції, присв. 450-річчю написання Пересопницького Євангелія / Упорядник П.М. Кралюк. – Ізяслав-Острог, 2011. – С. 67–76.

Думитрашко 1874 – Думитрашко Н. Замечательная рукопись Полтавской семинарии – Пересопницкое євангелие. – Полтава, 1874.

Житецкий 1876 – Житецкий П. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евагнелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков / Сост. П. Житецкий. – К., 1876.

Москаленко, Трелецька 1971 – Москаленко А.А., Терлецька В.М. Український правопис (Бібліографія, матеріали на допомогу науковій та учбовій роботі). – Одеса, 1971.

Німчук 1980 – Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К., 1980.

Огієнко 1930 а – Огієнко І. Пересопницька євангелія 1556–1561 рр. // Путь правды. – 1930. – № 1. – С. 12–32.

Огієнко 1930 б – Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х рр.: Літературно-лінгвістична монографія. – Варшава, 1930.

Чепіга 1992 – Чепіга І.П. Національна святиня // Київська старовина. – 1992. – № 4. – С. 6–11.

Чепіга 1995 – Чепіга І.П. Деякі графіко-орфографічні особливості другого південнослов'янського впливу в Пересопницькому євангелії // Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI – XVIII ст. – К., 1995. – Вип. 2: Мат-ли наук. конференції пам'яті Лідії Петрівни Жуковської. – С. 245–248.

Чепіга 2001 – Чепіга І.П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик / Видання підготувала І.П. Чепіга за участю Л.А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 13–54.

Janów 1927 – Janów J. Żródła Ewanqelji Peresopnickiej // Slavia.– 1927.– R. 5, z. 3. – S. 470–499.

Liudmyla Hnatenko

TRANSLATORS, AMANUENSES, AND EDITORS OF THE PERESOPNYTSYA GOSPEL (1556–1561)

The article deals with the issues of the creators of the Peresopnytsia Gospel written in 1556–1561 in Volhyn'. The author outlines her theory as to who participated in the creation of the Gospel, who directed the process and who, in fact, translated the text of the Gospel. The author argues that the organizer of the translation project and one of the translators was the Archimandrite Hryhorii. Among other translators was the amanuensis Mykhailo Vasyliievych. He also copied the major part of the Gospel together with another amanuensis as evidenced in the manuscript.